

«Dyrkning af Frukttræer og Kjøkkenvæxter give det største Udbytte af Jorden»

Hagebruk på Romerike 1850 – 1900

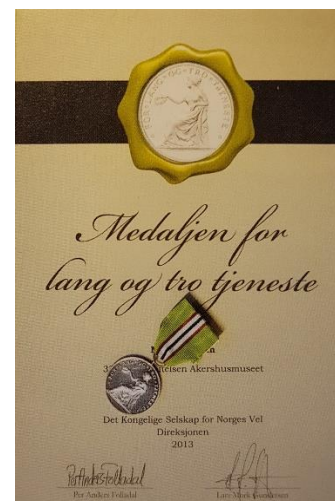
Skrevet av Mari Marstein

Fra 1850 til 1900 gikk hagebruket i Norge fra å være en statusmarkør hos overklassen til å bli vanlig også i andre samfunnsklasser. Kunnskap om hagebruk ble tilgjengelig for langt flere. 1800-tallet var en periode preget av opplysningsarbeid og organisasjonsdannelser. Norge var fortsatt et fattig land, men det utviklet seg med stø skritt mot det moderne, velorganiserte og demokratiske samfunnet vi kjenner fra 1900-tallet. Denne artikkelen tar for seg noen av de faktorene som hadde betydning for demokratiseringen av hagebruket.

Norges Vel og sogneselskapene

To viktige samfunnsinstitusjoner ble etablert på 1800-tallet. Selskabet for Norges Vel (heretter kalt Norges Vel) ble stiftet i 1809. Det eksisterer fortsatt i dag som en allmenntilgjengelig organisasjon som arbeider for å fremme livskraftige lokalsamfunn gjennom samarbeid, kunnskapsdeling og næringsutvikling. Det første sogneselskapet ble stiftet i 1807. De jobbet lokalt med samme formål som Norges Vel gjorde på landsbasis, og fram til 1814 ble det opprettet ytterligere 66 sogneselskap over det meste av landet.

Allerede første driftsår tok Norges Vel initiativ til å få opprettet et eget universitet for Norge, og i 1811 var det en realitet. De første årene fram til 1814 var Norges Vel dessuten en av pådriverne for at Norge skulle få sin egen grunnlov. Deretter spilte selskapet en viktig rolle i det folkeopplysningsarbeidet som kom til å prege hele 1800-tallet.

Norges Vel har siden starten i 1809 delt ut premier for vel utført arbeid. Foto: Mari Marstein

Noen steder fungerte sogneselskapene som et diskusjonsforum for bønder og næringsdrivende. Andre steder var de rene leseforeninger, som stimulerte til lesning av annen litteratur enn bare den religiøse. De kunne dessuten dele ut premier for godt arbeid og de kunne gi utdanningsstipend. Ikke minst sto de bak opprettelsen av lokale boksamlinger. Sogneselskapene var i mange tilfelle en forløper for kommunestyrene, som ble dannet som en følge av formannskapslovene av 1837.

Norges Vel, landhusholdningsselskapene og sogneselskapene var organisert i en hierarkisk struktur, der Norges Vel var landsdekkende, landhusholdningsselskapene var amtsdekkende og sogneselskapene virket lokalt, med et sterkt selvstyre. Norges Vel hadde ikke myndighet til å styre sogneselskapene, men de sendte rundt oppfordringer og forslag til oppgaver, og de bidro med

pengestøtte til innkjøp av bøker om landbruk og næringsutvikling. Tidsskriftet Budstikken ble utgitt i fire perioder fra 1809 til 1861.

Amtsgartner i Akershus

I 1860 fikk Akershus Amt sin første amtsgartner, og dette var også den første i sitt slag i Norge. Ansettelsen ble foretatt etter initiativ fra Akershus Amts landhusholdningsselskap, som i september 1859 vedtok å bidra med 150 spesidaler for å lønne en amtsgartner for Akershus, dersom Staten eller Norges Vel bidro med samme beløp. Det kom penger fra Norges Vel, og i 1860 ble Eivind Hansen (1839-1877) ansatt med en fast lønn på 300 spesidaler. Han «anvistes foreløpig at virke i Nes Prestegjeld». I instruksene hans fra 1860 står det at han skal gi råd og veiledning i treplanting, anlegg og behandling av frukt- og kjøkkenhage og planting av hekker. Han skal veilede i bruk av hensiktsmessig redskap, og han skal hjelpe til med kjøp av trær, busker, frø osv.

Eivind Hansen ble bare to år i tjenesten. Han ble etterfulgt av to gartnere som begge het Nielsen. Disse hadde sitt virke hovedsakelig i Nittedal. Deretter fulgte gartner Beldring som arbeidet i Ullensaker, Eidsvoll og Hurdal.

I 1867 ble posten opphevet, og Akershus var uten amtsgartner fram til 1884. Jordbruket var i en sterk økonomisk krise på denne tida. Det ble manet til sparsommelighet og nøysomhet av Søren Jaabæk (1814-1892) og hans bondebevegelse. «All luksus bannlystes, og hagebruket ble av mange den gangen sett på som noe som bare passet for rikfolk». Fire av sju amtsgartnerstillinger som var blitt opprettet i perioden 1860-64, ble inndratt, og tretten av de seksten amtslandbruksskolene som var i virksomhet rundt 1860, ble nedlagt. Selv Den høiere Landbruksskole på Aas, opprettet i 1859 etter initiativ fra Norges Vel, ble foreslått nedlagt for å gjøres om til en privat virksomhet. Det skjedde heldigvis ikke. I 1897 fikk skolen høyskolestatus under navnet Norges landbrukshøgskole. I 2005 fikk den universitetsstatus under navnet Universitetet for miljø- og biovitenskap.

Samfunnet var i endring på 1800-tallet. Befolkningen økte, byene vokste og industrialiseringen skjøt fart. To nye samfunnsklasser oppstod: arbeiderklassen og borgerskapet. Arbeiderklassen levde i svært små kår og hadde ikke store muligheter til å strekke seg etter høyere idealer, mens borgerskapet hadde den tidligere eliten som sine forbilder. De prøvde å etterligne deres livsførsel. «Sogneselskapene ble det instrumentet middelklassen benyttet for å styrke sin maktposisjon i det nye Norge», skriver Hofstad. Middelklassen og borgerskapet ble en ny elite, som behersket lesekunsten og tilegnet seg en ny form for dannelse. Prester og embetsmenn ønsket å øke kunnskapsnivået hos den jevne mann, ja, kanskje også hos den jevne kvinne, men det var ikke gjort i en håndvending. Fortsatt fantes det husmenn og fattigfolk med dårlige leseferdigheter, og de benyttet nok sjelden de nye boksamlingene og folkebibliotekene.

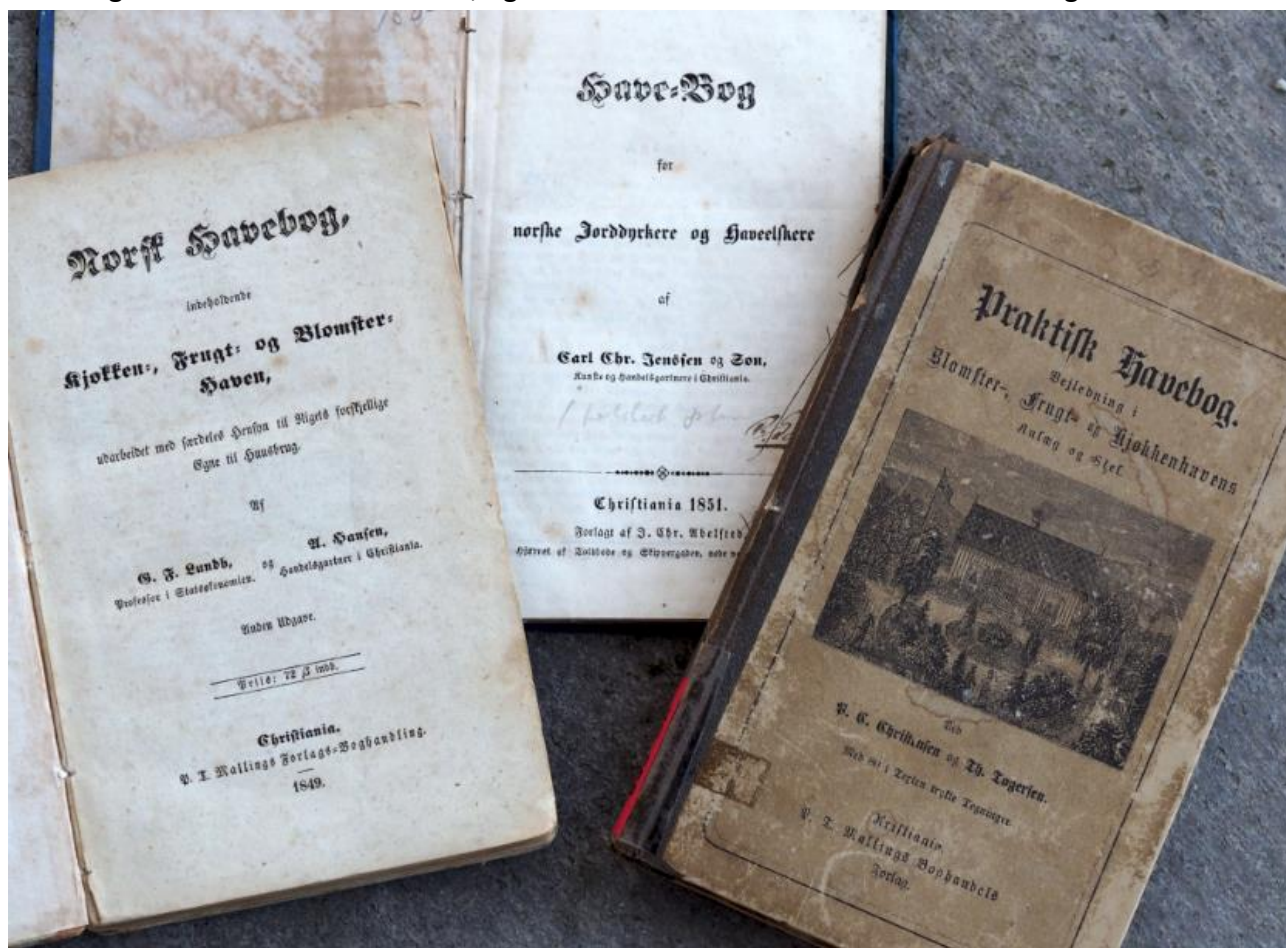
Skriver en om Romerike, 1800-tallet og folkeopplysning, kommer en ikke utenom Henrik Wergeland (1808-1845). Han var en folkeopplysningens mann i sjel og sinn, og han har betydd mye for dannelse og oppdragelse av Romerikes bønder. «Når han arbeidet for folkeopplysning, var det kontakten med folket i hjembygda som ga ham hans sikreste forankring og hans sterkeste inspirasjon». Eidsvoll var Henrik Wergelands forsøksfelt. Han fikk i stand en allmueboksamling, og allerede første år hadde den nær 70 deltakere, med differensiert kontingent. Vanlige menn av

allmuen skulle betale fra 12 til 60 skilling hvert tredje år, mens de kondisjonerte med bedre råd skulle betale én daler. At dette skulle være av interesse for kvinner, ser ikke ut til å ha falt ham inn, selv om Wergelands egen søster Camilla behersket lese- og skrivekunsten fullt ut.

Henrik Wergeland forstod betydningen av å kunne både lese og skrive og å uttrykke seg skriftlig. Vinteren 1833-34 opprettet han en søndagsskole for konfirmerte bondesønner, der de lærte skriving, regning, grammatikk og noe geografi. Lesing og skriving var nøkkelen til opplysning, og først når bøndene hadde kunnskaper, kunne de delta i folkestyret, mente Wergeland.

Hagebøker 1849 - 1901

Som tidligere nevnt, arbeidet Norges Vel og sogneselskapene for opprettelsen av boksamlinger og folkebibliotek. De ønsket å stimulere allmuen til å lese litteratur som var nyttig i det daglige liv, slik at de kunne få hjelp med praktiske og økonomiske spørsmål i hverdagen. Fra 1835 ble det utgitt flere hagebøker til bruk for allmuen, og disse kunne nok finnes i en slik boksamling for folket.

Jeg trekker her fram tre slike tidlige bøker. Forordene gir et innblikk i samtida. Her finner vi både en beskrivelse av tingenes tilstand, slik forfatteren oppfatter den, og vi finner forfatterens mening om hva som skal til for å oppnå forbedringer. Jeg prøver å finne ut hvilken holdning som preger teksten i forordet, og om den endrer seg gjennom de tre bøkene. Vi bør imidlertid lese med et kritisk blikk. Når forfatteren skriver at tilstanden er dårlig, kan det bety at tilstanden virkelig er dårlig, eller det kan bety at den er god nok, men man kunne ønske at den var bedre.

Den eldste boka er forfattet av Gregers Fougner Lundh (1786-1836) og Andreas Hansen (1783-1870). Den har tittelen *Norsk havebog, indeholdende Kjøkken-, Frugt- og Blomsterhaven, udarbeidet med særdeles Hensyn til Rigets forskjellige Egne til Huusbrug*. Første utgave kom i 1836, mens jeg har utgaven fra 1849.

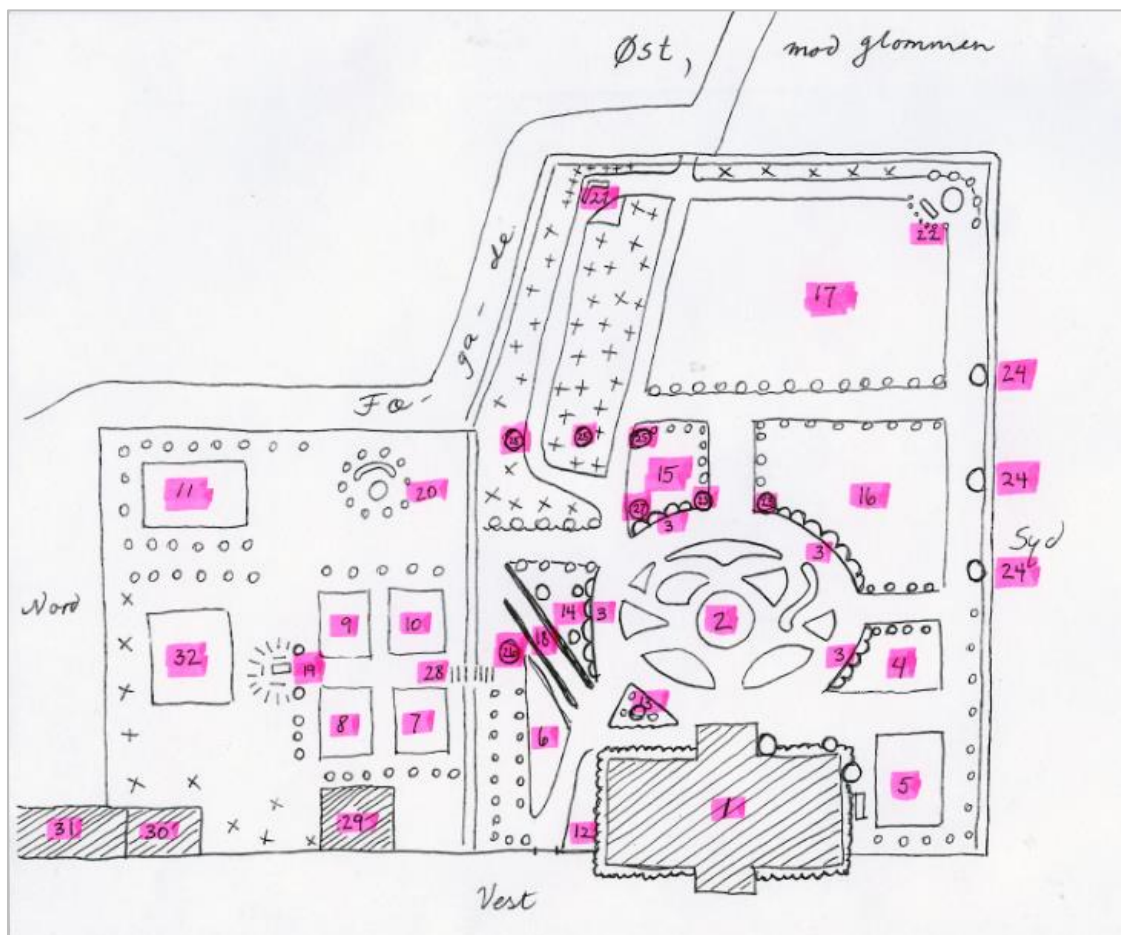
Disse to peonene er nevnt i Lundh og Hansens bok fra 1849. Den røde, *Paeonia officinalis flore pleno*, heter i dag *Paeonia «Rubra Plena»*, som betyr rød og fylt. Den rosa, tidligere kalt *Paeonia humilis flore pleno*, har nå fått godkjent det nye navnet *Paeonia «Nordic Paradox»*. Den vokser på Gamle Hvam, og har trolig vært der siden tidlig på 1800-tallet. Foto: Mari Marstein

Nes prestegård, kanskje tidlig på 1900-tallet.

I denne delen av hagen var det fra gammelt av bærbusker. Det samsvarer med motivet på bildet. Maleriet henger i Nes prestegård, usignert. Foto: Mari Marstein.

Prestegårdshagen i Nes på Romerike fra ca. 1840 og fremover.

Tegningen viser hagen slik Jørgen Henrik Hegermann Brochmann (1850-1926) husket den i 1915. Den originale skissen er datert 20. september 1915, mens dette er en avtegning av denne, utført av Mari Marstein. Tallene på tegningen refererer til følgende planter og elementer i hagen: 1. Hovedbygning med veranda til hagen og gårdsplassen, omgitt av spireahekk, tre epletrær og mistbenk om sørøstre hjørne. 2. Blomsteranlegg, omgitt av: 3. Rosenhekk. 4. Bringebær. 5. Kjøkkenhage. 6 – 10. Jordbær. 11. Kjøkkenhage. 12. Gressplen. 13. Gressplen med prydbusker. 14. Gressplen med frukttrær. 15. Gressplen med bikuber. 16 - 17. Gressplen brukt til blekevoll, for å bleke lin. 18. Allé med høy klippet spirea på begge sider. 19. Syrinlysthus med to popler foran og tre epletrær vestover. 20. Poppellysthus med gressbenk og blomsterbed «hvor helst intet vil gro». 21. Hjørnebenk under bjørketrær, med blomsterbed foran. 22. Syrinhalvkrets med benk og blomsterbed, popler i hjørnet. 23. To større bjørketrær. 24. Tre større bjørketrær. 25. Tre gamle høystammede trær; to lind og en hegg. 26. Lønnetre. 27. Gammel høystammet rogn, hvorunder før i tiden har vært et lysthus. 28. Bro gjennom jordvullen. Jordvoll med nyperoser om den eldste delen av hagen, tegnet som en dobbel linje. 29. Stolpebod, senere innbygget i hagen. 30. Vognskur. 31. Fjøs. 32. Potetstykke.

Hele artikkelen om «Dyrkning af Frukttræer og Kjøkkenvæxter give det største Udbytte af Jorden» *Hagebruk på Romerike 1850-1900* er på 20 sider, og forteller mye interessant om hagebrukets historie, hagedesign, stasjonsparker, prestegårdshager og storgårdshager. Den er illustrert med mange flotte historiske bilder.

Artikkelen er en av 17 artikler i den rikt illustrerte boka «Romerike i dampens tid», som er på 322 sider, koster kr 400,-, og kan kjøpes på Romerike Historielags Hus.

Alle artikler i «Romerike i dampens tid»

1. *Romerike etter 1854*
av Jan E. Horgen
2. *Landbruket 1850-1900 - den første store moderniseringen*
av Tom J. Bauer
3. *Fet - et bygdesamfunn i endring*
av Thomas S. Berg
4. *Strømmen - et tettsted vokser fram*
av Leif Thingsrud
5. *Lillestrøm - kimen til et nytt sentrum*
av Svein Sandnes
6. *Lurkafamilien - ei slekt i Lillestrøm*
av Kari Westbye
7. *Jessheim - et sted blir til*
av Ola H. Fjeldheim
8. *Amerika eller Aker - en kartlegging av utvandringen fra Romerike 1851-1910*
av Elisabeth Koren
9. *Mennesker i utvandringen - tre historier fra Rælingen og Gjerdrum*
av Lene Skovholt og Grete Andersen
10. *Thranebevegelsen på nedre Romerike*
av Nils S. Våge
11. *Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering*
av Ola Alsvik
12. *Kirker på Romerike 1850-1900*
av Jan E. Horgen og Kari Westbye
13. *Bygge- og buskikk på Romerike*
av Jan E. Horgen
14. *Dyrkning av Frukttrær og Kjøkkenvækster giver det største Udbytte av Jorden - Hagebruk på Romerike 1850-1900* av Mari Marstein
15. *Sild og poteter - mat og levekår på Romerike 1850-1900*
av Kari Westbye
16. *Pyntesjuka og nøysomme romerikinger - om drakthistorie*
av Bjørn S. H. Haugen
17. *Kongens lystslott og Romerikes kulturlandskap - maleren Joachim Frich*
av Ellen J. Lerberg

